

TOMASZ CIESIELSKI¹

Instytut Historii, Uniwersytet Opolski
ORCID 0000-0002-3254-1261

ZAŁOGI WOJSKOWE W WILNIE W LATACH 1717-1763

Military Garrisons in Vilnius in the Years 1717–1763

Abstract

In 1717, a new deployment of both armies of the Polish-Lithuanian Commonwealth was carried out, establishing over 200 garrisons. However, military garrisons were not stationed in the two capital cities: Kraków and Vilnius. In Kraków, a military garrison was installed as early as 1720, but Vilnius did not receive a permanent state garrison until the end of the Wettin rule in the Commonwealth. Between 1717 and 1763, military units were stationed in Vilnius only during wartime or occasionally to provide military presence and security for major events held in the city. These included the inauguration ceremonies of Vilnius voivodes, the resumption of the Supreme Tribunal, or the sessions of the hetman's military court. On such occasions, several dozen to several hundred state soldiers were temporarily deployed to Vilnius.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian army, Lithuanian artillery, Vilnius, garrison, Michał Kazimierz Radziwiłł

Abstrakt

W 1717 r. przeprowadzono nową dyslokację obu armii Rzeczypospolitej, tworząc ponad 200 garnizonów. Załóg wojskowych nie wprowadzono jednak do dwóch miast stołecznych: Krakowa i Wilna. W Krakowie załogę wojskową zainstalowano już w 1720 r., ale Wilno nie doczekało się garnizonu państwowego do końca panowania Wettinów w Rzeczypospolitej. W latach 1717-1763 do Wilna wprowadzano załogi wojskowe w okresie wojennym lub okazjonalnie w celu zapewnienia odpowiedniej oprawy militarnej i zabezpieczenia policyjnego na czas ważnych uroczystości odbywających się w mieście: ingresów wojewodów wileńskich na urząd, reasumpcji Trybunału Głównego czy posiedzenia hetmańskiego sądu wojskowego. Z tych okazji ściągano na krótko do Wilna kilkadziesiąt, kilkuset żołnierzy państwowych.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, armia litewska, artyleria litewska, Wilno, garnizon, Michał Kazimierz Radziwiłł

Na przełomie 1716 i 1717 r. uczestnicy kongresu warszawskiego kończącego stan faktycznej wojny domowej w Rzeczypospolitej, dokonując głębokiej reformy wojskowości

¹ Tomasz Ciesielski – doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Opolskiego. Specjalizuje się w historii wojskowości w Europie środkowej w 2. poł. XVII w. i w XVIII w., historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w czasach saskich oraz genezie tzw. Kwestii Wschodniej w XVIII w., tciesielski@uni.opole.pl.

polsko-litewskiej, pominieli lub odłożyli do załatwienia w późniejszym okresie kilka ważnych kwestii z zakresu organizacji, zarządzania i finansowania wojska. Wśród nich były istotne dla bezpieczeństwa państwa kwestie dyslokacji obu armii i obsadzania nimi granic Rzeczypospolitej, twierdz oraz ważniejszych miast. Do czasu zakończenia wojny ze Szwecją rozmieszczono wojsko nie jak dotychczas na terenach pogranicznych, a w królewstwach na obszarze całego państwa „*juxta proportionem quantitatis et qualitatis*”, opracowanie „*perpetuam locationem* na pograniczu” odkładając na czas pokoju². To jednak nie nastąpiło, gdyż do lat 70. XVIII w. na kolejnych sejmach nie poruszano kwestii systemowej zmiany rozkwaterowania obu armii. W konsekwencji załogi wojskowe stacjonowały w ponad 200 ośrodkach miejskich i wiejskich, a najsilniejszy, utworzony z żołnierzy polskich i saskich (z królewskiej gwardii nadwornej) garnizon uzyskała Warszawa³. Nie zadbane jednak o przydzielenie załóg wojskowych innym miastom stołecznym Rzeczypospolitej.

O ile już w 1720 r. obsadzono niewielkim oddziałem wojska komputowego Kraków i utworzono załogę wojskową dla zamku królewskiego na Wawelu⁴, to Wilno nie doczekało się w czasach saskich stałego garnizonu. Można nawet mówić o planowej demilitaryzacji miasta rozpoczętej w 1717 r., gdyż zgodnie z uchwałą sejmu niemego licząca 100 porcji żołdowych piechota trybunalska, „w kompucie wojska W.X.L. nie mieszcząca”, dotąd stacjonująca na stałe w mieście stołecznym Wielkiego Księstwa, została przeniesiona do starostwa dudzińskiego i tylko w trakcie sesji Trybunału Głównego miała przybywać do Wilna, Nowogródka czy Mińska, zajmując kwatery na przedmieściach⁵.

Oddziałem wojskowym stacjonującym w Wilnie na stałe może już od XV w. była załoga arsenału państwowego. Jednak w okresie wielkiej wojny północnej artyleria litewska podupadła, gdyż Szwedzi i Rosjanie zrabowali niemal cały państwowy sprzęt artyleryjski, a budynek arsenału wileńskiego został zniszczony do tego stopnia, że w 1717 r. określano go jako ruinę, w której „i jednego działu pod dach złożyć niepodobna”. O ile park artyleryjski udało się częściowo odtworzyć do połowy drugiej dekady XVIII w., to arsenał potrzebował „*de novo* fundamentalnej restauracji i erekcji”⁶. W takim stanie znajdował się jednak jeszcze pod koniec lat 30. XVIII w.⁷, a wyremontowany został pod koniec lat 40. XVIII w.

² *Volumina Legum. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących na walnych sejmach uchwalonych* (dalej: VL), t. 6, wyd. J. Ohryzko, Sankt Petersburg 1860, s. 138, 140.

³ T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009, s. 491-493, 570; idem, *Garnizony państwowe w miastach koronnych w latach 1717-1763*, w: *Studia historyczno-wojskowe*, t. 3: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009, s. 202-203.

⁴ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: BC), nr 1696, k. 79; T. Ciesielski, *Armia koronna...*, s. 198; idem, *Zabezpieczenie militarne zamku królewskiego na Wawelu w czasach saskich. Fortyfikacje, artyleria, garnizon*, w: *Wawel i XVIII wiek*, red. A. Betlej, N. Koziara-Ochęduszek Natalia (Seminaria Wawelskie, vol. 1), Kraków 2024, s. 94-96.

⁵ VL, t. 6, s. 151.

⁶ BC, nr 2654, s. 37; Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, nr 966; [J. Oleszewski], *Abrys domowej nieszczęśliwości y wewnętrznej niesnaski, wojny Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, wyd. F. Kulczycki, Kraków 1899, s. 5; *Dziennik Konfederacji Tarnogrodzkiej przeciw wojskom saskim zawiązany w Polsce*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1841, s. 265-266; T. Ciesielski, *Wojsko litewskie w latach 1698-1709*, w: *Wojny północne w XVI-XVIII wieku: w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 178-179; M. Śapoka, *Artyleria Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1700-1717*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2023, nr 1 (283), s. 60-61.

⁷ „Zeughauss aber sehr Ruin”: J. Liguz, *Plan Wilna Georga Maxa von Fürstenhoffa jako źródło historyczne*, w: *Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej XVI-XX w. Materiały konferencji naukowej*, Toruń, 20-22

Pozwoliło to zdeponować w nim litewski park artyleryjski, ale dalej za sprawą ograniczonej kubatury i dużego zawilgocenia nie nadawał się do zakwaterowania w nim całego, rozbudowanego do 120-146 osób personelu artylerii⁸. Zapewne jego część, może nawet cały korpus kanonierski (36-56 oficerów, podoficerów, kanonierów i rzemieślników) rozlokowany był w Wilnie, ale był to niewielki i wyspecjalizowany oddział, który nie nadawał się do pełnienia służby garnizonowej. Znacznie bardziej do tego predestynowana frejkompania artylerii, czyli samodzielna kompania grenadierów (75-84 żołnierzy⁹), od 1717 r. wraz ze sztabem artylerii ulokowana była w posiadającym sporą i rozbudowującą się infrastrukturę starostwie lipniskim (po 1748 r. przebudowano dwór w Lipniskach, wzniesione zostały nowe przedsiębiorstwa produkcyjne i zabudowania folwarczne). Stacjonowała w nim do wybudowania nowego arsenału wileńskiego w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta¹⁰.

Za sprawą zatwierdzonej na sejmie niemym repartycji wojska litewskiego w rejonie Wilna nie stacjonował żaden z oddziałów autoramentu cudzoziemskiego. Co prawda z podatków zbieranych w województwie wileńskim opłacano, obok pensji hetmana wielkiego i kilku urzędników wojskowych, jedną chorągiew petyhorską oraz regiment dragoński buławy wielkiej litewskiej, ale te miały swoje konsystencje z dala od Wilna. Mający etatowo 300 stawek żołdowych i stan osobowy przekraczający 200 żołnierzy regiment dragoński przez cały omawiany okres czasu stacjonował i pełnił służbę policyjną w dobrach kolejnych hetmanów wielkich¹¹.

Wilno nie tylko od 1717 r. do końca czasów saskich pozbawione było stałej załogi wojskowej, ale też nie odczuwano zbyt potrzeby zmiany tego stanu rzeczy. Wyjątek stanowił okres bezkrólewia po śmierci Augusta III, gdy do miasta stołecznego Wielkiego Księstwa wprowadzono załogę wojskową, której trzon stanowiła chorągiew piechoty węgierskiej marszałka wielkiego litewskiego i prawdopodobnie regiment dragoński buławy polnej dowodzony przez podpułkownika Mikołaja Owsianego. Z listu Jerzego Puttkamera napisanego do Michała Kazimierza Radziwiłła w Brześciu Litewskim 2 listopada 1734 r. wynika, że w październiku 1733 r. Michał Serwacy Wiśniowiecki, stronnik saski i regimentarz generalny wojska litewskiego z nominacji Augusta II, nakazał temu regimentowi przemaszerować do Słonimia. W drodze jednak Owsiany „pojachał do domu swego, a komendę nad regimentem zdał obersterleutnantowi Puttkameru [zapewne Kazimierzowi – T.C.], który w tejże nocy z regimentem się nazad za Niemen wrócił”¹². Nie wiadomo jednak, czy dragoni hetmana po-
lonego ponownie wzmocnili dowodzoną przez podwojewodzkiego wileńskiego Jana Antoniego Horaina załogę wojskową Wilna, którą tworzyło 40 artylerzystów z 12 armatami, chorągiew

października 1994 r., red. S. Alexandrowicz, Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1996, s. 76 i „Plan von Stadt Willda oder Willna in Littauen”: V. Rakutis, *Artyleria Wielkiego Księstwa Litewskiego 1717-1764*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2004, s. 56.

⁸ T. Ciesielski, *Armia Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1717-1775. Komput, budżet i struktury organizacyjne oddziałów*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 91-92; М. Махыня, *Войска Вялікага Княства Літоўскага ў пачатковы перыяд дзеянняў Вайсковай камііі Вялікага Княства Літоўскага*, „Arche”, 2011, nr 6(105), червень, s. 303.

⁹ V. Rakutis, op. cit., s. 56; T. Ciesielski, *Armia Wielkiego Księstwa...*, s. 92.

¹⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłowskie (dalej: AR), dz. VII, nr 3, s. 341; „Kuryer Litewski”, 1760, nr 7, k. 2v; V. Rakutis, op. cit., s. 57.

¹¹ AGAD, AR, dz. VII, nr 91, k. 1, 38, 80, 341; nr 109, s. 145-643; nr 110, k. 51; nr 120, passim; T. Ciesielski, *Armia Wielkiego Księstwa...*, s. 77-78.

¹² AGAD, AR, dz. V, nr 12681, s. 1-2.

marszałkowska i jakieś pododdziały żołnierzy komputowych¹³. Były to zbyt skromne siły, aby stawić opór korpusowi rosyjskiemu generała majora Lwa Izmailowa, który pod koniec grudnia zajął miasto bez walki i stacjonował w nim do 19 stycznia 1734 r., gdy podjął marsz w kierunku Lidy, aby przechwycić zgrupowanie regimentarza generalnego wojska litewskiego z nominacji Leszczyńskiego, strażnika litewskiego Antoniego Pocięja. Wykorzystali to zwolennicy Stanisława I i 27 stycznia 1734 r. zajęli Wilno. Rosjanie odbili miasto dzięki zwycięskiej bitwie stoczonej 30 stycznia¹⁴. Nie zdecydowali się jednak na obsadzenie go stałym garnizonem i po wybraniu kontrybucji opuścili Wilno w marcu 1734 r. Pozwoliło to Stanisławczykom ponownie zająć stolicę Wielkiego Księstwa i ustanowić w niej 5 kwietnia 1734 r. akt generalnej konfederacji litewskiej. Nie zadbali jednak o odpowiednie zabezpieczenie militarne miasta, które na początku maja chroniły wyprawne chorągwie mińskie i „piechota chłopska”. W tej sytuacji połączone wojska rosyjskie i litewskie zwolenników Wettina (oddziały: nieliczne komputowe, nowozaciężne i prywatnych milicji) dowodzone przez generała Lwa Izmailowa i wojewodę nowogródzkiego Mikołaja Faustyna Radziwiłła bez walki zajęły Wilno i ufundowały w nim 10 maja litewski Trybunał Główny, którego marszałkiem został starosta mścisławski Aleksander Wołłowicz. Po osądzeniu „bodaj” trzech spraw 20 maja obrady Trybunału zostały limitowane, a rosyjsko-litewski korpus złupił i opuścił miasto, które znów zostało zajęte przez konfederatów¹⁵. Obsadzali go przez 8-10 miesięcy, a w najlepszym okresie załogę Wilna stanowiła pewna liczba piechoty, regiment dragonów oraz kilka chorągwi jazdy. Ostatecznie jednak konfederaci zrezygnowali na początku 1735 r. z bronięcia stolicy Wielkiego Księstwa¹⁶.

Najpóźniej latem 1735 r. miasto obsadził garnizon rosyjski, który w trakcie zjazdów sejmikowych i przygotowań do reasumpcji Trybunału Głównego 14 sierpnia wzmocnił silny oddział dowodzony przez generała majora Karola Gustawa Birona. Ponadto w mieście znajdowały się wtedy dwie chorągwie litewskie: trybunalska („Granadyerów”) i nadworna Michała Kazimierza Radziwiłła, a po przybyciu do Wilna regimentarza generalnego Michała Serwacego Wiśniowieckiego (towarzyszył mu promowany do buławy polnej M.K. Radziwiłł) doszły do tego oddziały straży przedniej („wyborniejsze” chorągwie jazdy lekkiej)¹⁷. Zapewne po przeniesieniu sądów trybunalskich do Mińska Wilno opuściły obsadzające go oddziały rosyjskie i litewskie, skoro w notce prasowej sygnowanej z Wilna 30 października 1735 r. poinformowano, że „w przeszłym tygodniu *Praesidium* się tu Rossyjskie lokowało pod komendą Jmci P. Majora Zarębia”¹⁸. Rosjanie obsadzali Wilno do połowy lutego 1736 r., kiedy to pomaszerowali z Litwy na rosyjską Ukrainę¹⁹.

Trzy miesiące później, w maju 1736 r., w Wilnie stawiły się oddziały armii litewskiej ściągnięte przez hetmana wielkiego litewskiego M.S. Wiśniowieckiego w celu asystowania

¹³ Т. Цяцельскі, *Баявыя дзеянні на тэрыторыі ВКЛ падчас вайны ў 1733-1735 гг.*, „Arche”, 2012, nr 6(117), червень, s. 353-353.

¹⁴ F. Sliesoriūnas, *Mūšis prie Vilniaus ir miesto nusiaubimas 1734 metais*, w: *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė, E. Meilus, A. Mickevičius, Vilnius 2001, s. 315-319; Т. Цяцельскі, *Баявыя дзеянні...*, s. 354-357.

¹⁵ Т. Цяцельскі, *Баявыя дзеянні...*, s. 360-361.

¹⁶ Ibidem, s. 365-367.

¹⁷ „Gazety Polskie”, 1735, nr 58.

¹⁸ „Gazety Polskie”, 1735, nr 69.

¹⁹ „Gazety Polskie”, 1735, nr 71, 1736, nr 80, 85, 86.

jego uroczystemu wjazdowi na urząd wojewody wileńskiego. Było to: 193 oficerów, podoficerów, muzyków i szeregowców z regimentu pieszego buławy polnej litewskiej, 387 żołnierzy z regimentu piechoty gwardii i 205 ludzi z regimentu pieszego buławy wielkiej – łącznie 785 żołnierzy z trzech regimentów, w których służyło 1109 oficerów, podoficerów, grenadierów i muszkietierów²⁰. W zorganizowanym z niezwyklej rozmachem wjeździe Wiśniowieckiego, który odbył się 26 maja, uczestniczyły także chorągwie janczarskie buławy wielkiej i polnej oraz chorągwie husarskie i petyhorskie. Hetmańską asystę honorową stanowili wysocy rangą oficerowie obu autoramentów. Uczestniczący w tych uroczystościach hetman polny litewski i kasztelan trocki Michał Kazimierz Radziwiłł w swoim „Diariuszu...” wyliczył paradujące oddziały wojskowe: kilkuset żołnierzy przedniej straży (samych pocztowych – „pachołków” było 200) prowadzonych przez starostę koniawskiego, strażnika polnego Kazimierza Baranowicza, 200 dragonów z regimentu konnego gwardii pod komendą pułkownika Piotra Suffczyńskiego, po 150 dragonów odkomenderowanych z trzech regimentów: buławy wielkiej z majorem Wojciechem Gordonem, królewicza z podpułkownikiem Muśnickim i z regimentu buławy polnej z kapitanem Janem Jabłońskim, 40 artylerzystów, 300 muszkietierów z regimentu gwardii piechoty z podpułkownikiem Rytrycherskim (imię nieznanne), 200 piechurów z regimentu buławy polnej z majorem Józefem Mitarnowskim, 200 piechurów z regimentu buławy wielkiej z podpułkownikiem Fabianem Kalksteinem i majorem Franciszkiem Ksawerym Bendemerem (Bandomirem), chorągiew janczarska buławy wielkiej z rotmistrzem Złotnickim²¹. Stawił się także generał artylerii litewskiej Kazimierz Leon Sapieha, który 28 maja wydał na cześć wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego M.S. Wiśniowieckiego uroczystą kolację w arsenale, której ważnymi elementami były salwy artyleryjskie i pokaz ogni sztucznych nad Wilią²². Wkrótce potem z Wilna wycofano wszystkie przybyłe na wjazd Wiśniowieckiego oddziały – o żołnierzach regimentu pieszego buławy polnej wiadomo, że opuścili miasto już na początku czerwca 1736 r.²³

Ponownie mieszkańcy Wilna gościli znaczną część armii litewskiej przez kilka wiosennych dni 1745 r., począwszy od 27 kwietnia. Związane to było z uroczystym wjazdem Michała Kazimierza Radziwiłła na uzyskany 5 października 1744 r. urząd wojewody wileńskiego. Jako nowy hetman wielki litewski wydał pomiędzy 2 a 30 marca 1745 r. rozkazy, aby w Wilnie stawiło się z obu regimentów gwardii (konnego i pieszego) 100 dragonów oraz 20 muszkietierów „z należącymi do takowej komendy oficjerami i unteroficjerami”, a także całe regimenty dragoński i pieszy buławy wielkiej litewskiej oraz janczarska chorągiew hetmana wielkiego litewskiego. Przy czym 40 żołnierzy z regimentu dragońskiego buławy wielkiej miało czasowo pozostać na stałych kwaterach, aby towarzyszyć hetmanowi w jego podróży do Wilna²⁴. Jeżeli przyjąć, że chorągiew janczarska i oba regimenty hetmańskie stawiły się w komplecie, to pod koniec kwietnia w mieście stołecznym Wielkiego Księstwa zgromadziło się około 700 żołnierzy. Byli oni nie tylko widoczni, ale też głośni za sprawą oddawanych salw honorowych, gdyż Radziwiłł polecił generałowi artylerii litewskiej Janowi

²⁰ AGAD, AR, dz. VII, nr 90, s. 261 oraz nr 2, s. 20.

²¹ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 761-764.

²² Ibidem, s. 764; „Gazety Polskie”, 1736, nr 97.

²³ AGAD, AR, dz. VII, nr 2, s. 23.

²⁴ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 13-14.

Jerzemu Detloff Flemmingowi, aby wydał 1000 funtów prochu do strzelania z armat oraz 750 funtów dla oddziałów piechoty²⁵. Wjazd na województwo wileńskie, zaplanowany początkowo na 27 kwietnia, został przesunięty na 29 kwietnia „dla pewnych racyi”, a tą była zła pogoda²⁶. W skład orszaku paradnego, który wyruszył z Niemieży wchodziły: „lekkie Chorągwie z dobytymi Pałaszami swym szeregiem uszykowane, tuż za nimi zgromadzonych piechot Regimenty assistowały, których paradą przerwawszy iechały dwa Regimenty konne, [...] toż dopiero swoy marsz kontynuowała piechota trzy Regiment w sobie mająca między ktoremi dla dystynkcyi barwy Regiment Słonimski pięknie się wydawał, *claudet agmen* Regiment konny Buławy Polney”²⁷. Radziwiłł w swoim diariuszu doprecyzował, że w paradzie uczestniczyło: 100 żołnierzy jazdy lekkiej z pułkownikiem straży przedniej Mustafą Abrahamem Murzą Baranowskim, 200 dragonów pod komendą majora Pakosza (imię nieznane), 300 gwardzystów pieszych dowodzonych przez majora Louisa d'Avout de Grillon, cały regiment pieszy buławy wielkiej prowadzony przez pułkownika księcia Stanisława Radziwiłła, wojewodzica nowogródzkiego, regiment dragoński buławy wielkiej komenderowany przez pułkownika Mikołaja Owsianego, pododdział regimentu dragońskiego buławy polnej z kapitanem Józefem Wereszczyńskim, dowodzona przez rotmistrza Jana Nornickiego chorągiew janczarska z kapelą, pułk straży przedniej buławy wielkiej prowadzony przez pułkownika Ignacego Jana Legieckiego-Hryniewicza, a przed wszystkim chorągwie husarskie „w karmazynowych” i petyhorskie „w uniformach granatowych”²⁸. W trakcie całego wjazdu „bez ustanku z armat ośmio funtowych bito”²⁹. Wykorzystanie armat o takim kalibrze świadczy, że w uroczystościach 29 kwietnia 1745 r. uczestniczyła milicja radziwiłłowska, gdyż tego typu dział nie było na stanie państwowej artylerii litewskiej. Zaledwie dwa dni później, 1 maja, Radziwiłł wydał rozkaz odsyłający z Wilna na stałe kwatery pododdziały z obu regimentów gwardii. Z regimentu konnego miało jednak pozostać w mieście 40 żołnierzy pod komendą kapitana jako asysta hetmańska³⁰. Pozostałe w mieście oddziały uświetniły reasumpcję Trybunału, która odbyła się 4 maja 1745 r., a uczestniczyli w niej obaj hetmani litewscy, gdyż do Wilna dotarł też hetman polny Michał Józef Massalski³¹. Opuszczając miasto stołeczne Wielkiego Księstwa po zakończeniu 13 maja 1745 r. sądów wojskowych³², Radziwiłł wyprowadził pozostałe ściągnięte wiosną oddziały za wyjątkiem kapitana Hrehorego (Grzegorza) Wolana, 2 oficerów, pewnej liczby podoficerów i 40 szeregowców z regimentu pieszego buławy wielkiej³³.

Po dwóch miesiącach, 6 lipca, hetman wielki litewski zarządził wymianę tymczasowej załogi Wilna na oddział takiej samej wielkości, gdyż złożony z kapitana, 2 młodszych rangą oficerów, 4 podoficerów, 2 doboszy i 40 szeregowców³⁴. Zdaje się to świadczyć o tym, że w pierwszych miesiącach sprawowania urzędów wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego

²⁵ Ibidem, s. 15.

²⁶ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 1360.

²⁷ „Kurier Polski”, 1745, nr 441.

²⁸ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 1361.

²⁹ Ibidem; „Kurier Polski”, 1745, nr 441.

³⁰ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 16.

³¹ „Kurier Polski”, 1745, nr 442.

³² AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 1363.

³³ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 17.

³⁴ Ibidem, s. 22.

litewskiego M.K. Radziwiłł mógł nosić się z zamiarem zainstalowania w Wilnie na stałe załogi wojskowej. Na pewno do 1747 r. starał się, aby poza obsadą arsenału i chorągwią marszałkowską (czasowo też trybunalską) w mieście znajdował się jakiś niewielki oddział wojska komputowego. Na pewno w lutym 1746 r. w Wilnie wciąż stacjonował oddział dowodzony przez kapitana, który pomagał wojskiemu nowogródzkiemu Stanisławowi Bykowskiemu Łopottowi w wybieraniu czopowego i szelężnego³⁵. Z 10 marca 1746 r. pochodzi rozkaz wydany przez M.K. Radziwiłła generałowi majorowi Mikołajowi Lamarowi, aby tydzień po Wielkanocy służbę w Wilnie objęło 40 żołnierzy z regimentu dragońskiego gwardii, a 30 marca hetman skierował do miasta komputową chorągiew janczarską dowodzoną przez rotmistrza Jana Nornickiego³⁶. Oddziały te zostały wykorzystane do uświetniania 25 kwietnia przejazdu hetmanów M.K. Radziwiłła i M.J. Massalskiego do katedry i na zamek, w którym doszło do reasumpcji Trybunału Głównego (obaj jechali w jednej karecie, za którą maszerowało 100 żołnierzy piechoty)³⁷. Z raportów sporządzonych 16 maja wynika, że służbę przy M.K. Radziwiłł pełnił wtedy w Wilnie z regimentu dragońskiego gwardii królewskiej: porucznik Jerzy Świniarski, chorąży, 3 podoficerów, kowal, felczer, 2 doboszy, 3 kadetów i 29 dragonów, a z regimentu dragońskiego buławy wielkiej: chorąży Hieronim Zienkowicz, 2 kaprali, dobosz i 20 dragonów³⁸. Opuszczając Wilno po blisko czterotygodniowym pobycie M.K. Radziwiłł 19 maja nakazał pododdziałowi z gwardii konnej powrót na kwatery do Zdzięcioła³⁹. W mieście stołecznym Wielkiego Księstwa stacjonowała już wtedy komenda o nieznanej liczebności wydzielona z regimentu pieszego buławy wielkiej, którą dowodził porucznik Jerzy Knabenau (Knabnoff)⁴⁰. Można przy tym odnieść wrażenie, że żołnierze z tego regimentu przez blisko rok stacjonowali w Wilnie, skoro 2 marca 1747 r. hetman Radziwiłł nakazał komendantowi regimentu, pułkownikowi Fabianowi Kalksteinowi, aby posłał dodatkowych 100 szeregowców wraz z odpowiednią kadrą oficerską i podoficerską w celu zabezpieczenia wybierania czopowego⁴¹. Wiadomo, że w Wilnie stacjonowała też 1 kwietnia 1747 r. cała chorągiew janczarska buławy wielkiej⁴². Zapewne do połowy kwietnia ten tymczasowy garnizon wileński znacząco się powiększył, gdyż do miasta przybyli 10 kwietnia hetman polny Massalski z żoną Franciszką z Ogińskich i całym dworem, a 14 kwietnia hetman wielki Radziwiłł z synami Karolem Stanisławem i Januszem Tadeuszem (już 13 kwietnia stanęli w Niemieży). Od 15 do 22 kwietnia w stolicy Wielkiego Księstwa odbywały się sądy wojskowe, a 17 kwietnia przeprowadzono reasumpcję Trybunału Głównego⁴³. Po zakończeniu tych czynności, 23 kwietnia 1747 r., M.K. Radziwiłł nakazał wyprowadzenie z Wilna niemal całej załogi, za wyjątkiem podoficera i 18 szeregowców, których wyprosił u hetmana dzierżawca czopowego i szelężnego Stanisław Bykowski Łopott, tytułowany już jako starosta bobrujski⁴⁴.

³⁵ Ibidem, s. 30.

³⁶ Ibidem, s. 31, 33.

³⁷ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 1423.

³⁸ AGAD, AR, dz. VII, nr 102, s. 1-4.

³⁹ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 37.

⁴⁰ Ibidem, s. 40.

⁴¹ Ibidem, s. 65.

⁴² AGAD, AR, dz. VII, nr 117, s. 10.

⁴³ „Kurier Polski”, 1747, nr 142, 143; AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 1498-1500.

⁴⁴ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 71-72

Należy więc uznać, że wiosną, najpóźniej w drugiej połowie 1747 r., hetman wielki litewski zarzucił pomysł ustanowienia stałej załogi w Wilnie. Wydaje się, że wiosną 1748 r. takiej już nie było, skoro 15 kwietnia generał major Mikołaj Owsiany otrzymał rozkaz, aby odkomenderował z regimentu dragońskiego jako asystę wojskową na czas pobytu w mieście M.K. Radziwiłła kapitana, 2 innych oficerów, 2 doboszy, odpowiednią liczbę podoficerów i 30 szeregowców⁴⁵. Podobnie jak w 1747 r., także w kwietniu 1748 r. przeprowadzone zostały w obecności obu hetmanów litewskich sądy wojskowe i reasumpcja Trybunału Głównego (29 kwietnia). Dodatkowo 1 maja hucznie odprawiono chrzciny syna generała artylerii litewskiej Antoniego Sołłohuba, Jana Michała Sołłohuba, którego ojcami chrzestnymi zostali obaj hetmani⁴⁶. Ponownie w tym samym roku, 25 lipca, hetman zażyczył sobie asysty wojskowej na podróż do Wilna, ale tym razem 2 oficerów, 2 podoficerów i 20 dragonów z regimentu gwardii konnej⁴⁷.

Świadczy to o tym, że w 1748 r. Radziwiłł powrócił do dotychczasowej praktyki, wypracowanej jeszcze w latach 20. XVIII w., traktowania Wilna jako miejsca jedynie okazjonalnego stacjonowania oddziałów wojskowych. Pojawiały się one w mieście jedynie na kilkanaście dni-kilka tygodni, z reguły na reasumpcję Trybunału Głównego. Kontynuowana była praktyka z poprzednich lat, gdy wojewodami wileńskimi byli hetmani wielcy litewscy: w latach 1722-1729 Ludwik Konstanty Pociąg, a od listopada 1734 do września 1744 r. Michał Serwacy Wiśniowiecki. Wprowadzona ona została przypuszczalnie przez tego pierwszego, gdyż, jeżeli zawierzyć Marcinowi Matuszewiczowi, Pociąg pół roku po objęciu województwa wileńskiego, w kwietniu 1723 r., „wojsko nieznacznie sprowadził” do miasta stołecznego Wielkiego Księstwa, aby udaremnić Sapiehom wybór ich kandydata na marszałka trybunalskiego. W trakcie wydanego przed reasumpcją Trybunału obiadu hetman nakazał żołnierzom „z ręcznej strzelby ognia dawać kulami w dach pałacu, co grzmot w pałacu uczyniło” i uspokoiło skorych do zwady Sapiehow. Następnie Pociąg obsadził żołnierzami zamek wileński, „trybunał i marszałka Marcjana Ogińskiego [...] spokojnie ufundował”⁴⁸. Dwadzieścia lat później, w 1743 r., ówczesny hetman wielki litewski Wiśniowiecki, wspierany przez Radziwiłłów z hetmanem polnym Michałem Kazimierzem i wojewodą nowogródzkim Mikołajem Faustynem na czele, stawiał się w Wilnie z „wojskowych gromadną asystencją”, aby przeciwstawić się zabiegom wspieranych przez Familię Sapiehow o łaskę trybunalską. Mało skutecznie, gdyż łowczy litewski Michał Antoni Sapieha został 23 kwietnia wybrany marszałkiem trybunalskim⁴⁹.

Michał Kazimierz Radziwiłł konsekwentnie aż do swojej śmierci w maju 1762 r. przybywał do Wilna z eskortą wojskową także wtedy, gdy wykonywał obowiązki wojewodzińskie. Wykorzystując prerogatywy władzy buławy, choć w tym przypadku dyskusyjne, opierając się na prawie zwyczajowym, nakazywał pododdziałom, a niekiedy całym regimentom autoramentu cudzoziemskiego oraz chorągwiom piechoty armii komputowej przemarsz z miejsc stałego stacjonowania do Wilna. Zachowane rozkazy pozwalają poznać skład,

⁴⁵ Ibidem, s. 90-91.

⁴⁶ „Kurier Polski”, 1748, nr 597, 598.

⁴⁷ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 99.

⁴⁸ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986, t. 1, s. 68.

⁴⁹ Ibidem, s. 210-211.

a niekiedy przybliżają okres istnienia takich doraźnych załóg wojskowych Wilna w trakcie 26 lat dzierżenia przez niego buław hetmańskich. Bowiem M.K. Radziwiłł już jako hetman polny kierował do miasta podległe sobie regimenty. Nie tylko w 1736 r., ale też w 1737 r. rozkazał, aby 3 oficerów, podoficerowie i 40 szeregowców z regimentu dragońskiego stawiło się 28 kwietnia w Wilnie i asystowało przebywającemu w mieście hetmanowi wielkiemu Wiśniowieckiemu. Następnie mieli oni przejść do 20 maja do Grodna⁵⁰.

Władza, a wraz z nią aktywność Michała Kazimierza w przydzielaniu już nie tylko własnym oddziałom, ale też wszystkim regimentom autoramentu cudzoziemskiego zadań związanych z asystowaniem przy reasumpcjach Trybunału Głównego, odwiedzinach hetmańskich czy innych uroczystościach odbywających się w Wilnie, znacząco wzrosła po objęciu przez księcia buławy wielkiej litewskiej. Radziwiłł umiejętnie przy tym połączył reasumpcję Trybunału z sądami wojskowymi, co uzasadniało konieczność ściągnięcia do miasta wyższych rangą oficerów i całych oddziałów wojskowych. Praktykę taką stosował konsekwentnie od 1746 r., zyskując uznanie u bacznych obserwatorów życia politycznego na Litwie. Tak to scharakteryzował M. Matuszewicz w odniesieniu do wydarzeń z wiosny 1756 r.: „Jako tedy książę hetman był skrupulizującym barzo nad przysięgą swoją hetmańską, aby wojska komputowego na publiczne i prywatne swoje potrzeby nie używał, tak wolał nadwornym wojskiem swoim i brata swego, chorążego lit., na początku trybunału być wspartym, a co do wojska komputowego, ogłosić kazał sądy swoje hetmańskie na początek trybunału wileńskiego, aby przeciw wojskowych mógł w jakiej bojaźni i respekcie dla siebie utrzymać”⁵¹. Z drugiej strony w czasach Michała Kazimierza stało się regułą, że gdy żaden z hetmanów nie zjawiał się w Wilnie na reasumpcję Trybunału Głównego, to militarną oprawę uroczystości zapewniała jedynie chorągiew trybunałska, niekiedy wspierana przez pododdział artylerii litewskiej – jak w 1744 r.⁵² Piechota trybunałska pilnowała też porządku w innych miejscach obrad Trybunału Głównego (obok Wilna były to też Mińsk i Nowogródek), okazjonalnie posiłkowana w nich przez pododdziały wojska komputowego.

Dlatego też w badaniach nad obecnością wojska w Wilnie na szczególną uwagę zasługują te lata, gdy na reasumpcję Trybunału przybywał któryś z hetmanów. Wraz z nim w mieście pojawiała się zazwyczaj jego milicja nadworna oraz pododdziały odkomenderowane z komputowych regimentów piechoty i dragonii, często też chorągiew janczarska. Tak zapewne było w kwietniu 1749 r. i 1750 r., gdyż choć nie zachowały się rozkazy kierujące wojsko komputowe do Wilna, to obecność Radziwiłła i odprawienie przez niego sądów wojskowych w terminie reasumpcji Trybunału Głównego⁵³ pozwalają sądzić, że w mieście znajdowali się żołnierze komputowi. Co do tego nie ma wątpliwości w odniesieniu do wiosny 1751 r., gdyż w kwietniu hetman wielki nakazał odkomenderowanie na czas swojego pobytu w Wilnie 30 szeregowców z odpowiednią liczbą oficerów, podoficerów i sygnalistów z gwardii konnej, a także rozkazał, aby w drodze towarzyszyło mu 2 oficerów i 30 żołnierzy z regimentu buławy wielkiej⁵⁴. Radziwiłł zadbał przy tym o swój odpowiednio okazały wjazd do miasta stołecznego, gdyż 20 kwietnia zatrzymał się w Niemieży i przez dwa dni podejmował

⁵⁰ AGAD, AR, dz. VII, nr 2, s. 34.

⁵¹ M. Matuszewicz, op. cit., t. I, s. 647.

⁵² „Kuryer Polski”, 1744, nr 377.

⁵³ „Kuryer Polski”, 1749, nr 660, 661; 1750, nr 709, 710.

⁵⁴ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 160.

deputatów i innych panów, którzy przybyli na reasumpcję Trybunału. Do Wilna wjechał 22 kwietnia „paradnie [...] in comitatu Regimentu Dragonii W. Xięstwa Lit.”. W reasumpcji Trybunału brał w tym roku udział także hetman polny Massalski z synami, który do miasta także wjechał „*in assistentia* kalwakaty paradney Towarzystwa, Dragonii”⁵⁵.

W 1752 r. w reasumpcji Trybunału uczestniczył tylko hetman polny, gdyż problemy zdrowotne sprawiły, że hetman wielki zrezygnował z podróży do Wilna⁵⁶. W 1753 r. Radziwiłł rozkazał w kwietniu, aby w drodze do Wilna towarzyszył mu pododdział z regimentu konnego buławy wielkiej w składzie porucznik, chorąży, „należyta” liczba podoficerów, 2 doboszy i 20 szeregowców⁵⁷. Zapewne zabrał też inne pododdziały wojska komputowego oraz swoją milicję nadworną, skoro w notce zamieszczonej w „Kuryerze Polskim” pojawiła się informacja, że Radziwiłł przybył w maju do Wilna „*in assistentia* Rycerstwa tak Polskiego jako y Cudzoziemskiego Authoramentu Żołnierzy Woyska i Ordynacyi”⁵⁸. Także w 1754 r. hetman wielki 27 kwietnia „*in concursu* Woyska Polskiego y Cudzoziemskiego, y kalwkaty swoiey nadworne do Wilna przybył”⁵⁹. Wiadomo, że asystę wojskową zapewniał mu regiment gwardii konnej i to zapewne spora jego część, skoro, opuszczając Wilno, Radziwiłł do eskortowania swoich bagaży wyznaczył oficera i 24 żołnierzy, a resztę odesłał na stałe kwatery⁶⁰. Wiosną 1755 r. oficerowie, podoficerowie, 2 doboszy i 60 żołnierzy z tego samego regimentu od 9 kwietnia pełnili służbę przy boku hetmana w trakcie jego uroczystego wjazdu i pobytu w Wilnie⁶¹. Dodatkowo Radziwiłłowi towarzyszyła milicja nadworna oraz grupa żołnierzy obu autoramentów⁶². Po wyjeździe hetmana jako asysta marszałka trybunalskiego, miecznika litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła, pozostało 2 odchorych, kwatermistrz, felczer, dobosz, 3 kadetów i 21 dragonów z regimentu konnego gwardii dowodzonych przez porucznika Suzina (imię nieustalone)⁶³. Wiadomo, że w tym samym czasie w Wilnie przebywał pododdział z regimentu pieszego buławy wielkiej, który wspomagał w wybieraniu czopowego podsędka wileńskiego Jana Ignacego Monkiewicza. Rozkazem wydanym w Koreliczach 7 maja 1755 r. Radziwiłł zarządził złuzowanie dotychczasowej komendy i posłanie na jej miejsce podoficera z 16 szeregowcami⁶⁴.

W 1756 r. Radziwiłł postanowił, że w trakcie wjazdu do Wilna miało mu asystować 60 gwardzistów konnych „z należącemi do nich officierami, unterofficierami i 2 doboszami”, 100 dragonów dowodzonych przez majora z regimentu buławy wielkiej, 40 dragonów z oficerami z regimentu królewicza, a także cała frejkompania artylerii⁶⁵. W Wilnie stawilo się pod komendą kapitana Karola Schultena 2 oficerów – porucznik Mejer i chorąży Cedrowski (imion obu oficerów nie udało się ustalić), 6 podoficerów, felczer, 2 doboszy oraz 60 kadetów

⁵⁵ „Kuryer Polski”, 1751, nr 763.

⁵⁶ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 1840; „Kuryer Polski”, 1752, nr 815.

⁵⁷ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 208.

⁵⁸ „Kuryer Polski”, 1753, nr 869.

⁵⁹ „Kuryer Polski”, 1754, nr 42.

⁶⁰ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 232.

⁶¹ Ibidem, s. 253.

⁶² „Kuryer Polski”, 1755, nr 42.

⁶³ AGAD, AR, dz. VII, nr 102, s. 10.

⁶⁴ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 254.

⁶⁵ Ibidem, s. 279.

i dragonów z regimentu konnego gwardii⁶⁶; 90 oficerów, podoficerów, sygnalistów i dragonów z regimentu dragońskiego buławy wielkiej⁶⁷ oraz 46 dragonów z regimentu królewicza pod komendą porucznika Jana Bellowa i chorążego Zygmunta Herana⁶⁸. Według M. Matuszewicza oddziały komputowe stanowiły tylko część komponentu wojskowego sprowadzonego na reasumpcję Trybunału przez Radziwiłłów, próbujących przeciwstawić się Familii forsującej podskarbiego litewskiego Jerzego Flemminga do łaski marszałkowskiej. Zasadniczą jego część stanowiły milicje radziwiłłowskie Michała Kazimierza i jego brata, Hieronima Floriana⁶⁹. Ostentacyjny przemarsz oddziałów tego ostatniego 1 maja przez miasto od Ostrej Bramy przez Bramę Trocką do Jurydyki Radziwiłłowskiej zapewne spowodował incydent zbrojny, do którego doszło wieczorem tego dnia, gdy dragoni podskarbiego Flemminga zaatakowali żołnierzy radziwiłłowskich. Nie przerodziło się to w zamieszki z udziałem wojska dzięki wstrzemięźliwości hetmana wielkiego, który ostatecznie zgodził się też na wybór Flemminga na marszałka Trybunału Głównego⁷⁰.

W 1757 r. Radziwiłł nie uczestniczył w reasumpcji Trybunału 25 kwietnia, gdyż rzekomo „wypersadowano” mu, aby nieumyślnie nie wsparł podkomorzego lidzkiego Jerzego Jodki promowanego przez kanclerza Michała Fryderyka Czartoryskiego do łaski marszałkowskiej⁷¹. W związku ze swoją absencją hetman ograniczył liczbę wojska skierowanego do Wilna do trybunałskiej chorągwi piechoty węgierskiej. Dowodzący nią rotmistrz Piotr Bułharyn miał czasowo przejść pod komendę podwojewodziego wileńskiego, porucznika petyhorskiego Jerzego Abramowicza, a po inauguracji obrad miał „pójść już w komendę i dyspozycje [...] obranego marszałka trybunałskiego”⁷². Do Wilna Michał Kazimierz Radziwiłł przybył dopiero 30 czerwca, a to w celu pokierowania sądami grodzkimi, które przeciągnęły się do 20 lipca⁷³. Przygotowując się do tej podróży, Radziwiłł postawił 22 czerwca w stan gotowości do marszu z Mira do Wilna 2 oficerów, podoficerów, 2 dobo-szy i 30 dragonów z regimentu buławy wielkiej jako swoją asystę wojskową⁷⁴.

Wiosną 1758 r. hetman zrezygnował z podróży do Wilna, tłumacząc to złym stanem zdrowia⁷⁵. W następnym roku M.K. Radziwiłł uczestniczył w reasumpcji Trybunału 30 kwietnia 1759 r., ale nie wiadomo, czy do miasta przybył w asyście wojska⁷⁶. Na pewno hetmana wielkiego nie było na reasumpcji Trybunału 21 kwietnia 1760 r., gdyż choroba zatrzymała go w Nieświeżu⁷⁷. Jednak na początku maja 1760 r. w Wilnie stało się 2 podoficerów i 12 dragonów z regimentu buławy wielkiej, którzy pełnili wartę w rezydencji marszałka Trybunału Głównego, starosty oszmiańskiego Antoniego Ogińskiego. Było to ich jedyne zadanie wypełniane aż do września, kiedy to marszałek trybunałski przeniósł się do Nowogródka,

⁶⁶ AGAD, AR, dz. VII, nr 102, s. 13-15.

⁶⁷ AGAD, AR, dz. VII, nr 111, s. 8.

⁶⁸ AGAD, AR, dz. VII, nr 102, s. 11.

⁶⁹ M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 647.

⁷⁰ Ibidem, s. 649-655.

⁷¹ Ibidem, s. 817; AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 2092.

⁷² AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 298.

⁷³ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 2100-2103.

⁷⁴ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 302.

⁷⁵ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 2137-2139.

⁷⁶ „Kurier Polski”, 1759, nr 19.

⁷⁷ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 2262-2263.

w którym dragonów z regimentu buławy wielkiej zluzowali ich koledzy z regimentu konnego gwardii⁷⁸. W 1761 r., na mocy rozkazu wydanego przez hetmana wielkiego 10 kwietnia (czyli już po reasumpcji Trybunału), wartę przy marszałku trybunalskim, podstolim litewskim Ignacym Pacu, który był generałem inspektorem armii litewskiej, pełnili przez całą kadencję wileńską oficer, podoficerowie i 24 grenadierów z frejkompanii artylerii⁷⁹. Michał Kazimierz z synem, miecznikiem litewskim Karolem Stanisławem Radziwiłłem oraz milicją nadworną był w Wilnie na reasumpcji Trybunału (6 kwietnia). Jak odnotował hetman wielki litewski w swoim diariuszu żołnierze jego syna, po 100 dragonów, „węgrów” i strzelców, „dosyć munsztrowany lud”, strzelali na wiwat w trakcie obiadu wydanego przez marszałka trybunalskiego I. Paca 9 kwietnia⁸⁰. M.K. Radziwiłłowi asystowało też wtedy 73 żołnierzy z regimentu gwardii konnej (dowódca kapitan Karol Schulten, 2 oficerów, 6 podoficerów, felczer, kowal, 2 doboszy, 60 dragonów)⁸¹. Zapewne milicja nadworna i żołnierze komputowi kwaterowali w podwileńskiej Niemieży, z której 11 kwietnia hetman wielki litewski wyprawił do Warszawy pod komendą marszałka swojego dworu, a zarazem też rotmistrza komputowej chorągwi janczarskiej Marcina Radońskiego „sto usarów w eskorcie” swojego dworu i ekwipaży⁸².

W 1762 r. hetman wielki litewski nie zdecydował się przybyć na reasumpcję Trybunału Głównego, która odbyła się 26 kwietnia. Zapewnił jednak na ten akt asystę wojskową w postaci chorągwi: janczarskiej buławy wielkiej i trybunalskiej piechoty węgierskiej. Rozkazami wydanymi 30 marca i 14 kwietnia rozkazał dowódcy pierwszej z nich, rotmistrzowi Marciniowi Radońskiemu, aby udał się do Wilna, gdzie miał „należeć do komendy” miecznika K.S. Radziwiłła oraz chorążego litewskiego Stanisława Ferdynanda Rzewuskiego (zięcia M.K. Radziwiłła). Po ich wyjeździe miał pozostać w Wilnie, oczekując dalszych rozkazów. Rotmistrzowi chorągwi trybunalskiej Bułharynowi (imię nieustalone) nakazał zaś podporządkowanie się najpierw podwojewodzie wileńskiemu, porucznikowi petyhorskiemu Jerzemu Abramowiczowi, a następnie wybranemu marszałkowi trybunalskiemu⁸³.

Po raz ostatni Michał Kazimierz Radziwiłł uczestniczył w uroczystościach w mieście stołecznym Wielkiego Księstwa 16 maja 1762 r., gdy przybył na ingres nowego biskupa wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego. Z diariusza M. Matuszewicza wynika, że hetman na tę uroczystość odkomenderował dragonię, ale nie wiadomo, czy komputową, czy prywatną. Wraz z nadworną dragonią biskupią podążała ona w kawalkacie za karetą, w której jechał I.J. Massalski⁸⁴. Z opisu uroczystej parady zamieszczonego w „Kuryerze Litewskim” wynika, że wzięły w niej też udziały regimenty dragonów buławy wielkiej i polnej, chorągwie tatarska, janczarska i trybunalska, piechota buławy polnej oraz dragonia „mieyska Niemiecka w Mundurze Zielonym jedna, a druga w Granatowym”⁸⁵. Należy zaznaczyć, że

⁷⁸ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 351, 358.

⁷⁹ Ibidem, s. 363.

⁸⁰ AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 2297; o obecności hetmana M.K. Radziwiłła w Wilnie i jego wpływie na „spokojnie nad pospolite mniemanie” ufundowanie Trybunału, „Kuryer Litewski”, 1761, nr 15, k. 1; także „Supplement do gazet wileńskich”, 1761, nr 15.

⁸¹ AGAD, AR, dz. VII, nr 102, s. 16-18.

⁸² AGAD, AR, dz. VI, nr 80a, s. 2298.

⁸³ AGAD, AR, dz. VII, nr 3b, s. 433.

⁸⁴ M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 203. O ingresie: „Kuryer Warszawski”, 1762, nr 41.

⁸⁵ „Supplement do gazet wileńskich”, 1761, nr 21.

ingres stanowił zwieńczenie uroczystości objęcia diecezji wileńskiej przez nowego metropolitę, które rozpoczęły się 2 maja od wyświęcenia I.J. Massalskiego na biskupa. Początek tego dnia ogłosiło o godzinie czwartej rano „rzęsiste” strzelanie z armat przez artylerię litewską. Zaś w trakcie święceń w katedrze straż pełnili gwardziści, a akt ten odbywał się „przy rżęsim z armat biciu”⁸⁶.

Kilka tygodni po ingresie I.J. Massalskiego oddziały komputowe i nadworne oddały zmarłemu 22 maja 1762 r. M.K. Radziwiłłowi jedną z ostatnich posług, uczestnicząc w eksportacji jego ciała z Wilna do Mira. Jak ustaliła Bernardetta Manyś na podstawie notatki zamieszczonej w numerze 23 „Kuryera Litewskiego”, w kondukcje, który przemierzył ulice Wilna od pałacu radziwiłłowskiego przez Rynek do Ostrej Bramy, uczestniczyły: chorągiew buńczuczna buławy wielkiej, trzy szwadrony huzarów, szwadron dragonii nadwornej miecznika litewskiego K.S. Radziwiłła, szwadron dragonii z regimentu buławy wielkiej, regiment pieszy buławy polnej, chorągwie janczarskie (komputowa buławy wielkiej oraz nadworna zmarłego księcia wojewody oraz artyleria). „Z relacji zamieszczonej na łamach litewskiego tygodnika wynika, że w sposób szczególny chciano podkreślić stratę, jaką poniosło wojsko z powodu śmierci Michała Kazimierza Radziwiłła «Rybeńki». Wymownym tego symbolem był prowadzony w kondukcje koń, z upiętym «suto zdobionym», jednak pustym siodłem”⁸⁷. W „Kuryerze Warszawskim” podano, że honorowa eskorta wojskowa składała się z: „Chorągwi Buńczucznej, 4. Szwad. Hussarów, 1 Szwadronu Dragonii Reymentu Buławy W.”, które otwierały kawalkatę. Za trumną, po rodzinie zmarłego, deputatach trybunalskich i innych dostojnikach „prowadzono konia z bogatym siedzeniem, armaty kirem okryte, przy nich szła Artyllerya, dalej Reyment pieszy Buł. W., też Chorągwie Janczarskie”⁸⁸. Przemarsz konduktu zabezpieczała chorągiew trybunalska⁸⁹, a cała uroczystość odbywała się „przy nieustannym z armat przez Artylleryą Litt. ognia dawania”⁹⁰.

Eksportacja ciała Michała Kazimierza Radziwiłła nie była jedyną w czasach saskich uroczystością funeralną w Wilnie z udziałem wojska. Pierwszą jednak zorganizowaną na tak dużą skalę, gdyż wcześniej oddziałem oddającym ostatnią posługę zmarłym był stacjonujący w arsenale niewielki oddział artylerzystów litewskich. Przykładowo wczesną wiosną 1736 r. uczestniczył on w pogrzebie porucznika artylerii litewskiej Waybla (imię nieustalone)⁹¹, a 24 lata później, 28 kwietnia 1760 r., oficerowie oraz wszyscy żołnierze korpusu artyleryjskiego (kanonierzy i grenadierzy z frejkompanii artylerii) uczestniczyli w uroczystościach funeralnych w Wilnie swojego byłego dowódcy, zmarłego we wrześniu 1759 r. generała artylerii litewskiej Antoniego Dowojna Sołłohuba⁹².

Artyleria asystowała nie tylko w trakcie pogrzebów, ale też bardziej radosnym uroczystościom. Przede wszystkim o swoim istnieniu przypominała, oddając salwy honorowe,

⁸⁶ „Kuryer Litewski”, 1762, nr 19, k. 1; „Kuryer Warszawski”, 1762, nr 39.

⁸⁷ B. Manyś, „Wileńska „pompa funebris” Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki w świetle „Kuryera Litewskiego” jako przykład magnackich obchodów uroczystości funeralnych, w: *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, Białystok 2019 s. 649-650; „Kuryer Litewski”, 1762, nr 23, k. 1v.

⁸⁸ „Kuryer Warszawski”, 1762, nr 47.

⁸⁹ „Kuryer Litewski”, 1762, nr 23, k. 1v; M. Manyś, op. cit., s. 650.

⁹⁰ „Kuryer Warszawski”, 1762, nr 47.

⁹¹ „Gazety Polskie”, 1736, nr 90.

⁹² AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 348-349.

organizując pokazy ogni sztucznych czy przygotowując iluminację arsenału w dzień imienin króla, 2 lub 3 sierpnia, jak w 1749, 1750, 1752, 1753, 1756, 1757, 1759, 1761, 1762 czy 1763 r.⁹³ Jesienią 1759 r. to załódze arsenału przypadł zaszczyt reprezentowania armii litewskiej przy okazji podejmowania w Wilnie podróżującego do Kurlandii królewicza Karola Wettina⁹⁴. Kilka lat wcześniej, latem 1752 r., z rozkazu Radziwiłła wydanego generałowi artylerii 22 sierpnia, oddała salwy armatnie w trakcie jubileuszu wizytok wileńskich⁹⁵. Największą zaś uroczystością religijną z udziałem wojska komputowego była koronacja 8 września 1750 r. wizerunku Najświętszej Marii Panny tzw. Sapieżyńskiej, na której obsadę arsenału wileńskiego wzmocniło 150 gwardzystów pieszych oraz 60 dragonów z gwardii konnej⁹⁶.

Zachowany materiał źródłowy nie pozwala na pełniejsze odtworzenie chronologii obecności doraźnych załóg wojskowych w Wilnie w latach 1717-1763. W przypadku pierwszego okresu można się jedynie domyślać, że Ludwik Konstanty Pociej do 1729 r. (zmarł 3 I 1730 r.) wprowadzał do miasta oddziały wojska komputowego, które zabezpieczały (czy może tylko asystowały) reasumpcje Trybunału Głównego choćby po to, aby zasiadający w nim deputaci pamiętali o jego władzy. Stosunkowo niewiele informacji zachowało się dla lat 1736-1744, ale należy domniemywać, że podobną postawę przyjmował Michał Serwacy Wiśniowiecki. Z zachowanych rozkazów Michała Kazimierza Radziwiłła można wywnioskować, że przykładał on dużą wagę do zapewnienia porządku w mieście w trakcie najważniejszego cyklicznego wydarzenia polityczno-społecznego, jakim była reasumpcja Trybunału Głównego. Możliwe, że dzięki jego staraniom, ale też autorytetowi i poważaniu, jakim cieszył się wśród braci szlacheckiej, udało się uniknąć tak ostrego konfliktu z udziałem sił zbrojnych, do którego doszło niespełna rok po jego śmierci, gdy wiosną 1763 r. zaostrzyła się rywalizacja pomiędzy Familią i fakcją radziwiłłowską na Litwie. Nie zważając na agresywną postawę snujących plany konfederackie Czartoryskich, syn Michała Kazimierza, Karol Stanisław Radziwiłł, postanowił przy okazji przypadającej na 18 kwietnia reasumpcji Trybunału dokonać uroczystego wjazdu na otrzymany 8 października 1762 r. urząd wojewody wileńskiego, początkowo wyznaczając na to dzień 12 kwietnia⁹⁷. W tym celu zebrał rzekomo aż 4000 wojska nadwornego, z którym wyruszył do Wilna. Relacjonujący te wydarzenia M. Matuszewicz stwierdził, że K.S. Radziwiłł wykorzystał wjazd na urząd wojewody jako pretekst do wprowadzenia swojej milicji do miasta stołecznego Wielkiego Księstwa. Była to odpowiedź na działania Czartoryskich i nowego hetmana wielkiego litewskiego Michała Józefa Massalskiego, którzy także ściągnęli milicje nadworne i wojsko komputowe do Wilna. Sytuację próbował uspokoić August III, ale Czartoryscy dążyli do zerwania Trybunału i zawiązania konfederacji. Ich wojownicze zapędy miała zdaniem M. Matuszewicza uspokoić dopiero demonstracja zbrojna przeprowadzona przez wojewodę wileńskiego, który 14 kwietnia dokonał uroczystego wjazdu do miasta stołecznego Wielkiego Księstwa⁹⁸. W skład towarzyszącego mu orszaku wchodziły stukonna chorągiew tatarska, nieokreślona liczba szwadronów strzelców konnych

⁹³ Ibidem, s. 214, 302; „Kuryer Polski”, 1749, nr 674, 1750, nr 726, 1752, nr 830, 1756, nr 161, 1757, nr 33, 1759, nr 33; „Kuryer Litewski”, 1761, nr 32, k. 1, 1762, nr 32, k. 1v, 1763, nr 32.

⁹⁴ AGAD, AR, dz. VII, nr 3, s. 328.

⁹⁵ Ibidem, s. 192.

⁹⁶ Ibidem, s. 148.

⁹⁷ „Kuryer Litewski”, 1763, nr 14.

⁹⁸ M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 292-293, 331-332.

oraz dragonii, 2 szwadrony huzarów, 6 chorągwi piechoty i chorągiew janczarska⁹⁹. Do tego dochodziła znaczna liczba „cywilnych” stronników radziwiłłowskich. Musiało to wpłynąć na zmiękczenie postawy M.J. Massalskiego, który odrzucił plan zerwania mostu na Wilii i zaatakowania podzielonej na dwie części milicji radziwiłłowskiej. Na dodatek obecność w Wilnie tak jego, jak i wojska komputowego nie doprowadziła do wzmocnienia pozycji Familii, gdyż hetman nie wykorzystał odpowiednio swojej władzy wojskowej i nie posłał 18 kwietnia do zamku wileńskiego na reasumpcję Trybunału Głównego nawet chorągwi trybunalskiej. W tej sytuacji asystowało temu aktowi tylko 200 żołnierzy piechoty nadwornej K.S. Radziwiłła. W połączeniu z zamknięciem przez biskupa katedry wileńskiej stworzyło to pozory, że doszło do ufundowania trybunału niezgodnie z prawem, „*violenter sub armis*”, co starali się wykorzystać Czartoryscy, składając stosowną manifestację. Doprowadziło to do zamieszek ulicznych i zabicia oficera z milicji nadwornej Jerzego Detloffa Flemminga, czemu także nie zapobiegła obecność w mieście wojska komputowego¹⁰⁰.

Wydarzenia z 1763 r. wykazały, że Wilnie potrzebny był garnizon wojska komputowego, który jeżeliby nie uniemożliwiał, to przynajmniej utrudniał wprowadzanie milicji prywatnych do miasta. Doraźne instalowanie nawet dużych oddziałów komputowych nie rozwiązywało problemu, gdyż miało krótkotrwały charakter i była to bardziej manifestacja polityczna, niekiedy polityczno-militarna, niż działanie o charakterze policyjnym. Dotyczy to także udziału wojska w corocznych reasumpcjach Trybunału, choć niewątpliwie ten element obecności wojska wymaga dalszych, pogłębionych badań. Zachowane rozkazy nie dostarczają wiedzy, jakie obowiązki oprócz reprezentacyjnych (zapewniania asysty wojskowej) wypełniali żołnierze komputowi w Wilnie. Nie wiadomo też, gdzie byli zakwaterowani ani jakie świadczenia na rzecz wojska ponosił magistrat i mieszczaństwo wileńskie. Brakuje też przekazów źródłowych przybliżających stosunek tych ostatnich do tymczasowych garnizonów. Na dobrą sprawę zachowane źródła pozwalają jedynie stwierdzić, że każdego roku wiosną, w ważnych dniach dla ustroju sądowego Wielkiego Księstwa, jak też dla samych hetmanów, w Wilnie pojawiała się na krótko od kilkudziesięciu do kilkuset żołnierzy komputowych. Niewielkie oddziały wojskowe wspierały też dzierżawców czopowego i szelężnego, a artyleria uświetniała salwami honorowymi uroczystości jubileuszowe, religijne i funeralne. Była to dostrzegalna obecność wojska, ale niewątpliwie zbyt skromna, aby utrzymać pozory, że Wilno, choć dalej było miastem stołecznym Wielkiego Księstwa, posiadało większe znaczenie militarne. Dobitnie o tym świadczyły, obok nieistnienia stałego garnizonu, także brak jakiegokolwiek infrastruktury wojskowej w mieście, w tym hauptwachu i wartowni, utrzymujący się latami zły stan techniczny arsenału państwowego czy brak konserwacji i remontów okalających Wilno murów i trzech linii wałów ziemnych.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłowskie: dz. V, nr 12681; dz. VI, nr 80a; dz. VII, nr 2, 3, 3b, 89-91, 102, 104, 109, 110, 111, 117.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków, nr 966.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, nr 1696, 2654.

⁹⁹ „Kuryer Warszawski”, 1763, nr 33.

¹⁰⁰ M. Matuszewicz, op. cit., t. 2, s. 296-300, 335-336; „Kuryer Litewski”, 1763, nr 17.

Źródła drukowane, prasa

- Dziennik Konfederacyi Tarnogrodzkiej przeciw wojskom saskim zawiązany w Polsce*, wyd. E. Raczynski, Poznań 1841.
- „Gazety Polskie”, R. 1735 i 1736.
- „Kurier Polski”, R. 1744-1759.
- „Kurier Litewski”, R. 1760-1763.
- „Kurier Warszawski”, R. 1762-1763.
- Matuszewicz M., *Diariusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. 1-2, Warszawa 1986.
- [Oleszewski J.], *Abrys domowej nieszczęśliwości y wewnętrznej niesnaski, wojny Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, wyd. F. Kulczycki, Kraków 1899.
- „Supplement do gazet wileńskich”, 1761, nr 21.
- Volumina Legum. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących na walnych sejmach uchwalonych*, t. 6, wyd. J. Ohryzko, Sankt Petersburg 1860.

Opracowania

- Ciesielski T., *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009.
- Ciesielski T., *Armia Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1717-1775. Komput, budżet i struktury organizacyjne oddziałów*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 59-94.
- Ciesielski T. [Ціасельскі Т.], *Баявыя дзеянні на тэрыторыі ВКЛ падчас вайны ў 1733-1735 гг.*, „Arche”, 2012, nr 6(117), červen, s. 347-371.
- Ciesielski T., *Wojsko litewskie w latach 1698-1709*, w: *Wojny północne w XVI-XVIII wieku: w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 165-182.
- Ciesielski T., *Garnizony państwowe w miastach koronnych w latach 1717-1763*, w: *Studia historyczno-wojskowe*, t. 3: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009, s. 199-220.
- Liguz J., *Plan Wilna Georga Maxa von Fürstenhoffa jako źródło historyczne*, w: *Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej XVI-XX w. Materiały konferencji naukowej, Toruń, 20-22 października 1994 r.*, red. S. Alexandrowicz, Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1996, s. 73-92.
- Махыня М., *Войска Вялікага Княства Літоўскага ў пачатковы перыяд дзеянняў Вайсковай камііі Вялікага Княства Літоўскага*, „Arche”, 2011, nr 6(105), červen, s. 260-317.
- Manyś B., „Wileńska „pompa funebris” Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybenki w świetle „Kuriera Litewskiego” jako przykład magnackich obchodów uroczystości funeralnych”, w: *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, Białystok 2019, s. 639-664.
- Rakutis V., *Artyleria Wielkiego Księstwa Litewskiego 1717-1764*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2004, s. 54-59.
- Šapoka M., *Artyleria Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1700-1717*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2023, nr 1(283), s. 40-66.
- Sliesoriūnas F., *Mūšis prie Vilniaus ir miesto nusiaubimas 1734 metais*, w: *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė, E. Meilus, A. Mickevičius, Vilnius 2001, s. 311-329.